

Elena Marushiakova, Vesselin Popov (University of St Andrews, Szkocja)

Czy Romowie domagają się własnego muzeum? Pierwsze próby utworzenia kolekcji i muzeum Romów¹

Pierwsza udokumentowana próba utworzenia muzeum romskiego pochodzi z początków Związku Radzieckiego. Została podjęta przez działaczy romskich, wywodzących się z kręgów muzycznych i artystycznych, będących spadkobiercami przedrewolucyjnych członków chórów romskich, którzy zdobyli dobrą pozycję społeczną w środowisku miejskim rosyjskiego imperium. Według Birgit O’Keeffe było to związane z poszukiwaniem „profesjonalnego i ideologicznego bezpiecznego schronienia”, które mieli nadzieję znaleźć „w murach Departamentu Etnograficznego Państwowego Muzeum Rosyjskiego”². Uważna lektura zachowanych dokumentów pokazuje, że Romowie przyłączyli się do wysiłków muzealników i artystycznej inteligencji teatralnej w zakresie modernizacji państwowego muzeum. Uczynili to nie tylko ze względów pragmatycznych – aby pozyskać środki konieczne do przetrwania, ale także z chęci zachowania i prezentacji swojej kultury, edukowania ich krewnych oraz całego społeczeństwa. Działania te odbywały się w czasach ostrej krytyki całościowej pracy Muzeum Etnograficznego jak i jego koncepcji wystaw i inicjatyw prasowych. Za atak na muzeum odpowiedzialne były prasa oraz instytucje zajmujące się polityczną edukacją, znane we wczesnym Związku Radzieckim pod skrótem Politprosvet. Praca muzeum została zdefiniowana jako niewystarczająco proletariacka i au-

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego „*RomaInterbellum*”. *Romska emancypacja obywatelska między dwoma wojnami światowymi*, która otrzymała dofinansowanie z Europejskiej Rady ds. Badań Naukowych (ERBN) w ramach unijnego programu badań i innowacji „Horyzont 2020” (umowa o grant nr 694656). Odzwierciedla on jedynie pogląd autorów i agencja nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie informacji zawartych w tym dokumencie.

² Brigid O’Keeffe, *New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union*, s. 204.

tentyczna. Krytycy wskazali także na niedostateczne i niepoprawne przedstawienie różnorodności grup etnicznych nowego państwa socjalistycznego³.

Szukając środków do przezwyciężenia kryzysu, zimą 1927–28 muzeum zaczęło organizować wieczory etnograficzne, w tym wykłady popularnonaukowe, pokazy filmowe, a także prezentować etniczną różnorodność sowieckiego ludu poprzez zapraszanie przedstawicieli różnych społeczności do demonstrowania własnej kultury, osiągnięć transformacji socjalistycznej oraz życia w rzeczywistości radzieckiej. Pracownicy Muzeum znaleźli dalsze inspiracje w twórczości Leningradzkiego Teatru Eksperymentalnego, stworzonego i prowadzonego przez znanego artystę, reżysera teatralnego, uczonego w sztuce teatralnej Wsiewołoda Nikołajewicza Wsiewołowskiego-Gerngrosa. Ten eksperymentalny teatr otrzymał w 1923 r. wiele pozytywnych recenzji w prasie radzieckiej za autentyczność (w szczególności za produkcję spektaklu teatralnego „Rosyjski ślub chłopski”).

Działania mające na celu sowietyzację i promocję zbiorów muzealnych oraz rozpowszechnianie wiedzy etnograficznej i kulturalno-historycznej⁴ doprowadziły ostatecznie do zawiązania partnerstwa muzeum i teatru. Tak więc w 1928 r. utworzono Leningradzki Teatr Etnograficzny w ramach starań rosyjskiego muzeum państwowego, chcącego zreorganizować kolekcję etnograficzną i inne wystawy w duchu proletariackim oraz „przyczynić się do lepszego poznania życia codziennego ludów ZSRR i popularyzacji wiedzy etnograficznej”⁵. Zaraz potem, w 1929 r. do programu teatralnego dołączono formację grupy cygańskiej. W odpowiedzi na zaproszenie Teatru Państwowego na casting przybyło kilkuset Cyganów, zarówno osiadłych, jak i koczowników. Grupa około 40 Romów (w większości pochodzących z kręgów romskiej inteligencji artystycznej) została włączona w szeregi artystów.

Według niektórych relacji naocznych świadków⁶ w bardzo krótkim czasie cygańska grupa Teatru Etnograficznego osiągnęła wielki sukces i dużą popularność. Zaczęli występować przy pełnej widowni nie tylko w samym Teatrze Etnograficznym, ale także w innych, w okolicy Leningradu oraz w wielu teatrach robotniczych. Koncertowali także w innych częściach Rosji i „odnosili sukcesy wszędzie tam, gdzie występowali”. W Moskwie podobne grupy teatralne organizował początkowo Teatr Orłowa (Teatr Mniejszych Spektakli), mieszczący się w pomieszczeniach Klubu Nadzieży Krupskiej⁷, a także cygańskie studio Teatru

³ Brigid O’Keeffe, *op. cit.*, s. 206.

⁴ cf. Francine Hirsch, *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union* Cornell University Press, Ithaca, rozdz. 5, NY 2005

⁵ Brigid O’Keeffe, *op. cit.*, s. 205

⁶ Alexey P. Barannikov, *The Russian Gypsy singers of Today*, „Journal of the Gypsy Lore Society” 1932, 3rd series, 2, nr 3–4, s. 187–192.

⁷ Nicolay Bessonov, *Theatre Roman: Foundation and Creative Path* [w:] Elena Marushiakova, Vesselin Popov (red.), *Roma Culture: Myths and Realities*, Lincom Academic Publishers,

Państwowego, które zostało zorganizowane w ramach zbliżonych do tych przyjętych przez cygańską część Leningradzkiego Teatru Etnograficznego⁸.

Aby uzupełnić zbiory muzeum i nadać większej wierności realiom spektakli, etnografowie wyruszyli w teren celem zbierania dokumentacji. Najprawdopodobniej to właśnie w imieniu działu etnograficznego Aleksiej Barannikow wziął udział w wyprawie do Kurska i Woroneża w 1928 r. oraz na Ukrainę w 1930 r. Jego słynna książka o dialektach ukraińskich i południowo-rosyjskich jest pokłosiem tych podróży⁹.

Mimo wszelkich podjętych starań w 1931 r., krytyka muzeum i teatru trwała nadal. Przybrała nawet na sile, podkreślając, że na koncertach nie ma prawdziwie proletariackiej sztuki romskiej, autentycznej sztuki socjalistycznej oraz nowych radzieckich Cyganów. Aby zaradzić niedociągnięciom, teatr w 1931 r. wystawił spektakl „Romano Drom” (Cygańska droga) poświęcony przejściu od nomadyzmu do osiadłego trybu życia i przystąpienia Cyganów do kolchozów. Jednak to też nie pomogło i sztuka została skrytykowana jako zawierająca „ideologię burżuazyjną w etnograficznym przebraniu”¹⁰.

Sami pracownicy muzeum bronili się, narzekając na brak konsultacji ze strony grupy teatralnej. Wreszcie, 2 kwietnia 1932 r. zorganizowano spotkanie Narkompros oraz Rosyjskiego Muzeum i Teatru Etnograficznego w sprawie przyszłości teatru Roma. Uzgodniono, że w związku z popełnieniem przez teatr wielu poważnych błędów metodologicznych i politycznych zostanie on zamknięty¹¹.

I tak idea stworzenia kolekcji muzealnej poświęconej Romom w Rosyjskim Muzeum Etnograficznym ograniczyła się jedynie do próby utworzenia teatru romskiego. Ostatecznie idea ta została zrealizowana nie w Leningradzie, nie w ramach prac muzealnych, ale w Moskwie. Tam to bowiem powstał słynny Teatr Romen. Był on również uważany za centrum kultury cygańskiej, gdzie będą funkcjonować „małe ośrodki badawcze” zajmujące się badaniem muzyki cygańskiej i zaproponują ponowne utworzenie muzeum¹². Nie zdawano sobie sprawy, że wybierając taki moment na te zmiany, usunięto w niepamięć wszelkie informacje o jakichkolwiek wcześniejszych związkach z Muzeum. Przyczyną tego było fakt, że aktywiści romscy (wspierani przez państwo) ostatecznie uznali sztukę teatralną za bardziej dostępną i zrozumiałą dla mas, zamieniając ją w mocny instrument ideologiczny, służący do rozwoju społecznego oraz do zachowania, popularyzacji i modernizacji kultury etnicznej.

München 2016.

⁸ Barannikow, *l. cit.*

⁹ Alexey P. Barannikow, *The Ukrainian and South Russian Gypsy dialects*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSR, Leningrad 1934; Алексей П. Баранников, *Українські цигани*, Всеукраїнська Академія Наук, Київ, 1931.

¹⁰ Brigid O'Keefe, *op. cit.*, s. 213.

¹¹ Brigid O'Keefe, *op. cit.*, s. 216.

¹² Bessonov, *Theatre Romen...*, s. 144.

Kolejna próba (będąca inną koncepcją autorstwa działaczy romskich) stworzenia muzeum romskiego w okresie międzywojennym została podjęta w Rumunii. W marcu 1933 r. z inicjatywy archimandryty Calinika I Popa Șerboianu, powstała organizacja znana jako Generalne Stowarzyszenie Romów w Rumunii (Asotiatia Generală a Țiganilor din România). Głównym celem tej organizacji stała się „emancypacja i odrodzenie ludności romskiej”¹³. Nie jest zaskoczeniem, że w statucie organizacji¹⁴ oraz w Proklamacji do wszystkich Cyganów, która została ogłoszona w dniu 27 września 1933 r. na wszystkich dzielnicach Bukaresztu¹⁵, zakładano utworzenie bibliotek szkolnych, muzeów, jednego cygańskiego „Muzeum Narodowego”, oraz dokumentacja folkloru, tworzenie „szkół tańca, które będą uczyć naszych tańców”, publikację książki o historii Cyganów, tworzenie warsztatów „o charakterze właściwym dla naszej narodowej tradycji” itp.¹⁶

Nie natrafiono na źródła ani żadne inne informacje o jakichkolwiek organizacjach, zamierzających utworzyć muzeum romskie w innych krajach Europy Południowo-Wschodniej lub Europy Środkowej. Najpewniej inne organizacje nie wpadły na taki pomysł. Można się zastanawiać, dlaczego Stowarzyszenie Cyganów w Rumunii myślało o potrzebie stworzenia muzeum narodowego. Być może odpowiedź znajdziemy w biografii archimandryty Calinika I Popa Șerboianu, przewodniczącego i fundatora tej organizacji. Był on wykształconym człowiekiem, członkiem-korespondentem towarzystwa Gypsy Lore Society, będącego międzynarodowym stowarzyszeniem osób zainteresowanych badaniami Cyganów i nomadów. Towarzystwo założono w Wielkiej Brytanii w 1888 r. celem promowania i zachowania kultury romskiej. Jest wysoce prawdopodobne, że jego powstanie zostało zainspirowane przez romską kulturę i cele romskiego społeczeństwa, prowadząc nie tylko do gromadzenia elementów folkloru, ale także utworzenia muzeum, które pomoże w „emancypacji i odrodzeniu Romów”. Bardzo krótkie istnienie Generalnego Stowarzyszenia Cyganów w Rumunii było powodem, że ograniczyło się ono jedynie do formułowania idei, nie podejmując żadnych kroków w celu jej realizacji.

Do tej pory udało nam się zidentyfikować tylko dwie opisane powyżej próby utworzenia muzeum romskiego w okresie najwyższego szczytu aktywności obywatelskiej Romów. Idea powołania muzeum romskiego odrodziła się (tym razem z powodzeniem) podczas kolejnego szczytu romskiego ruchu obywatelskiego,

¹³ Viorel Achim, *The Roma Organizations and their Relations with the Romanian Politics in the 1930s*, „Nouvelles Études d'Histoire” 2010, 12, s. 89.

¹⁴ Viorel Achim, *The Roma in Romanian history*, CEU Press, Budapest 2004, s.155

¹⁵ Arch. St. Bucuresti, Directia Generală a Politiei, dos. 34/1922–1938, f. 30–32; Lucian Nastasă, Andrea Varga (red.), *Minoritățile etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919–1944)*, Cluj-Napoca 2001, s. 9–96.

¹⁶ *Ibidem*.

który powstał po rozpadzie tzw. obozu socjalistycznego, ale ten temat, poruszyliśmy już w poprzedniej pracy¹⁷.

Pozostaje pytanie, czy w okresie międzywojennym pojawiły się jeszcze inne podobne inicjatywy, nie znane do tej pory. Być może ich brak zależał jedynie od względnie krótkiego czasu, jaki historia dała na społeczną działalność Romów w okresie międzywojennym. W każdym bądź razie pełnej odpowiedzi na pytanie o rozwój idei założenia Muzeum Romów lub brak takich inicjatyw w przeszłości, mogą dać dalsze badania archiwalne, które jeszcze nie zostały przeprowadzone.

LITERATURA

- ACHIM V., *The Roma in Romanian history*, CEU Press, Budapeszt 2004.
- ACHIM V., *The Roma Organizations and their Relations with the Romanian Politics in the 1930s*, „Nouvelles Études d’Histoire” 2010, 12, s. 85–102.
- BARANNIKOV, A. P., *The Russian Gypsy singers of Today*, „Journal of the Gypsy Lore Society” 1932, 3rd series, 2, nr 3–4, s. 187–192.
- BARANNIKOV, A. P., *The Ukrainian and South Russian Gypsy dialects*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSR, Leningrad 1934.
- БАРАННИКОВ, А. П., *Українські цигани*. Всеукраїнська Академія Наук, Київ 1931.
- BESSONOV N., *Theatre Roman: Foundation and Creative Path* [w:] Marushiakova Elena, Vesselin Popov (red.), *Roma Culture: Myths and Realities*, Lincom Academic Publishers, München 2016.
- HIRSCH F., *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Cornell University Press, Ithaca, NY 2005.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Roma Museums in Eastern Europa* [w:] E. Marushiakova, V. Popov (red.), *Roma Culture: Myths and Realities*, Lincom Academic Publishers, München 2016, s.173–184.
- NASTASĂ L., VARGA A., (red.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919–1944)*, Cluj-Napoca 2001, s. 9–96.
- O'KEEFE B., *New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union*, University of Toronto Press, Toronto 2013.
- http://www.edrc.ro/publication_details.jsp?publication_id=4 [dostęp: 08.2018].

¹⁷ Elena Marushiakova, Veselin Popov, *Roma Museums in Eastern Europa* [w:] E. Marushiakova, V. Popov (red.), *Roma Culture: Myths and Realities*, Lincom Academic Publishers, München 2016, s. 173–184.

Elena Marushiakova, Vesselin Popov

DO ROMA DEMAND THEIR OWN MUSEUM? THE FIRST ATTEMPTS TO ESTABLISH ROMA COLLECTIONS AND MUSEUMS

In this text we present the first documented ideas of establishing the Roma collections and museums. We argue that behind these ideas there was an assumption that Roma had always been an integral part and constituent element of the societies in which they had lived. Together with members of the macro-society they experienced the turnovers of European history and, more significantly for our topic, the breakdowns of old Empires and the establishment of new national or supranational states. Looking at history of Roma movement we can see that, similarly to other East Europeans, the first attempts to create Roma collections and museums were made in the Interwar period.

Keywords: Roma museums, ethnographic collections, Interwar, Roma activists, early Soviet Union, Leningrad Ethnographic Theatre, theatre Romen, Romania, Gypsy “National Museum”

Elena Marushiakova, Vesselin Popov

VAL KAMEN RROMA TE PUTREN PUMARO MUZEUM? PAL-O ANGLUNE ZUMAVIMÀTA TE Kerdõn RROMANE Kolèkcie thaj Muzeuma

Dre kadava tèksto, das avri o anglune idèe katar-o dokumèntă pala rromane kolèkcie thaj muzeuma. Mangas te phenas ke pala kadala idèe si jekh hipotèza sār o Rroma sās savaxt jekh kotor thaj jekh elemènto dre dostimàta, kaj ziven sās. Khetane e makro-dostipnasqère somdasnença (e gazença), nakhle prdal-o paruvimàta e Evropaqère historiaqère thaj, so si vaze maj vasno amare temaqe, nakhle e purane razenqère agora; nakhle ini sa e nacionalone aj opranacionalone Themenqère epizòde. Ròdas akana e rromane historiaqèro jaçho, thaj šaj te dikhas, sār k-o javèra disòrigitka Evropitka, o anglune zumavimàta te keren Rroma penqère kolèkcie aj muzeuma de katar-i periòda maškar o duj sasundalitka Marimàta.

Lava-klidă: rromane muzeuma, etnografiaqère kolèkcie, maškarmaripnitko periòda, rromane aktivista, avguni Sovietitko Unia, Leningradosqèro Etnografiaqèro Teàtro, Teatro Romen, Rumània, Gypsy “National Museum”.